

YUNON FAYLASUFLARINING TILSHUNOSLIKKA QO'SHGAN HISSASI.

Pardayeva Muxlisa Adham qizi

Axborot Texnologiyalari va Menejment Universiteti

Arab tilfilologiyasi fakulteti talabasi

Abstract: *Barchaga ma'lumki, qadimgi Yunoniston tilshunoslik fanining beshigi hisob-lanadi. Olimlar va shoirlar vatani bo'lgan Yunonistonda til masalalari dastavval fayla-suflar tomonidan o'rganilgan. Yunon faylasuflari til masalalarini o'rganish jarayonida, tadqiqot muammolarini yo'nalishlarini ham belgilab oldilarki, bu yo'nalishlar ham umumiy, ham nazariy va lisoniy falsafiy muammolarni keltirib chiqardi. Qadimgi Yunonistonda ham qadimgi Hindistondagidek matnlarni o'rganish, so'zlarni tahlil qilish, ularga izoh berish, mohiyatini ochish kabi masalalar fonetika, leksika va gramma-tika sohalaridagi qator rivojlanishlarga sabab bo'ldi. Ushbu maqolada qadimgi yunon tilshunosligining shakillanishi, qadimgi yunon tilshunoslari, lug'atlar tarkibi va Gram-matik qurilishlari haqida fikr yuritiladi.*

Tayanch so'zlar: *grammatika, tilshunoslik, lug'atlar, kategoriya, "Kratil" asari, "Inter-pretatsiya" asari, anolagistlar, anomalistlar, iskandariya maktabi, ellinizm, stoiklar, epi-kurchilar.*

Kirish. Qadimgi Yunoniston Yevropa tilshunosligi fanining markazi hisoblanadi. Fayla-suflar va shoirlar vatani bo'lgan qadimgi Yunonistonda til masalalari dastavval fayla-suflar tomonidan o'rganilgan. Yunon faylasuflari til masalalarini o'rganish jarayonida tadqiqot muammolarini, yo'nalishlarini ham belgilab oladilarki, bu yo'nalishlar umumiy, nazariy, lisoniy - falsafiy muammolar sifatida namoyon bo'ladi.

Qadimgi Yunonistonda tilshunoslik yunon falsafasining yetakchi qismi sifatida yuzaga keladi va bu sohada juda katta, salmoqli ishlar qilinadi.

Qadimgi Yunonistonda ham qadimgi Hindistondagidek matnlarni o'rganish, so'zlarni tahlil qilish, ularga izoh berish, mohiyatini ochish kabi masalalar fonetika, grammatika va leksika sohalar bilan jiddiy shug'ullanishga, shu yo'nalishlarda muhim tadqiqot ishlarini olib borishga sabab bo'ldi.

Tilshunoslikning Grammatik davri qadimgi yunon tilshunosligida Iskandariya davri deb yuritiladi. Misr davlatining markazi bo'lgan Iskandariya makedoniyalik Iskandar nomi bilan bog'liq edi. U bosib olgan Sharq mamlakatlarida yunon tili, mada-niyati, falsafasining ta'siri natijasida yunon madaniyati, Sharq madaniyati bilan qo'shi-lib ketib, aralash madaniyat-ellinizm yuzaga keladi.

Iskandariya ellinizm madaniyatining yirik markazlaridan biri hisoblangan. Umuman, bizning eramizgacha bo'lgan III asrdan boshlab, birorta ham shahar: na Afina, na Rim yuksak madaniyat namunasi va ilmiy markaz bo'lgan Iskandariya shahri bilan tengla-shaolmas, raqobat qilolmas edi.

Yunon tilshunosligi davri 2 davrga ajratiladi:

1. Falsafiy davr.

2. Grammatik davr.

Falsafiy davr faylasuf-tilshunoslariga Anaksimenes, Prodik, Protagoras, Platon va Aristotellar misol bo'ladi. Grammatik davr tilshunoslariga esa Zenodot, Aristarx va boshqalar kirgan.

Zenodot (taxminan bizning eramizgacha bo'lgan 250 y).

U 800.000 dan ortiq qo'lyozma manbalarga ega bo'lgan mashhur Iskandariya kutubxonasining birinchi rahbari. Zenodot va boshqa yunon filologlari Gomer, esxil, Sofokl va boshqalarning asarlari ustida faol tadqiqot ishlarini olib bordilar. Ular ushbu asarlarning lug'at tarkibi va grammatikasiga oid sharhlar ustida mehnat qildilar. Zenodot artiklni, olmoshlarni farqladi.

Aristarx (bizning eramizgacha bo'lgan 215-143 y).

Iskandariya maktabining eng mashhur va etakchi olimi samofrakiyalik Aristarx uzoq yillar davomida Iskandariya kutubxonasini boshqardi. U o'zining 40 ga yaqin shogirdlari bilan ilmiy-tadqiqot ishlarini olib bordi. Ular Gomer asarlarini mukammal o'rganib, tekshirib chiqilgan to'liq matnini yaratishdi.

Aristarx so'z turkumi haqidagi ta'limotni mukammal ishlab chiqdi va sakkizta so'z turkumini ajratdi. Bular: ot, fe'l, sifat-dosh, artikl yoki ko'rsatkich, olmosh, old ko'makchi, ravish va bog'lovchi.

Yuqorida aytilganidek, yunon lingvistikasi tarixi 2 davrni boshdan kechirdi. Qadimgi yunon faylasuflari uchun tilni o'rganish bir qancha maqsadlarga erishish vositasi bo'lgan, jumladan dialektika (sog'lom fikrlash), mantiq (haqiqatni aniqlash va xulosa chiqarishning to'g'ri qoidalari), ritorika (tildan ishonchli foydalanish) va she'riyatni rivojlantirish va tushunish kabilar. Ularning til o'rganish usullari bugungi olimlarimizning tadqiqot usullariga juda yaqin bo'lgan. Til masalalarini o'rganishning falsafiy davrida tilga falsafaning bir qismi sifatida qarash, tilning mohiyatini falsafiy jihatdan ochib, tushuntirib berish bu davrning muhim xususiyati sanalgan. Bu davrda barcha falsafiy maktablar, oqim va yo'nalishlar lingvistika bilan juda faol shug'ullandilar. Bu davrning eng dolzarb masalaridan biri bu so'z muammosi, so'zning shartli yoki tabiiy hodisa ekanligini aniqlash edi. Boshqacha aytganda, predmet va uning nomi o'rtasida qanday boglanish mavjudligi, so'zdagi tovushlarning ma'nosiga ta'siri bor yoki yo'qligi, bunday boglanishlar tabiat hodisasi ekanligi yoki odamlar tomonidan kelishib qo'yilishini keskin muhokama qilishdi. Va bu davr II asr davom etdi.

Falsafiy davr olimlarining tadqiqot ishlari.

Tilshunoslikning falsafiy davrida so'z bilan predmet orasidagi munosabat masa-lasini hal qilishda Geraklit va uning tarafdorlari quyidagi g'oyani ilgari suradilar. Ular har bir nom o'zi anglatayotgan narsa, predmet bilan ajralmas aloqada, boglanishda bo'lib, nomlarda predmetlarning mohiyati namoyon bo'ladi, «ochiladi». Aniqrog'i, suvda daraxtlar, ko'zguda o'zimiz aks etganidek, har bir nom o'zi ifodalayotgan predmetning

tabiatini, mohiyatini aks ettiradi, degan fikrni ilgari suradilar. Demokrit va uning tarafdorlari esa soʻz va predmet munosabati masalasida Geraklit va uning tarafdorlariga qarshi quyidagi gʻoyani ilgari suradilar. Yaʼni, narsa, predmetlarning nomlari, soʻzlar ularning tabiatiga qarab, mohiyatiga muvofiq holda qoʻyilmaydi, balki nomlash jarayoni odatga koʻra, odamlarning oʻzaro kelishuviga, ular tomonidan belgilanishiga koʻra amalga oshadi. Demak, predmetlarga nomlar tabiat tomonidan emas, balki jamiyat tomonidan beriladi degan qarorga kelishdi. Va ayni fikrning toʻgʻriligini tilda mavjud bolgan omonim va sinonim soʻzlar bilan isbotlaydilar. Tilshunoslikning falsafiy davrida til masalalari bilan jiddiy va barakali shugʻullangan oqimlardan biri stoitsizm hisoblanadi. Stoiklar predmet va uning nomi orasidagi munosabat masalasida Geraklit va uning tarafdorlari taʼlimotini quvvatladilar, yaʼni, ular ham predmet va uning nomi (soʻz) oʻrtasida moslik, muvofiqlik mavjud deb hisoblardilar. Shunga koʻra, ular tilni kishilarning ruhida tabiat talabiga koʻra paydo boʻlgan deyish bilan birga soʻz predmetning tabiiy xususiyatini ifoda qiladi, deb aytganlar. Stoitsizm taʼlimotining vakillari Xrisipp va Krates hisoblanadi. Oʻsha paytdagi stoiklarga qarama-qarshi jamoa vakillari epikurchilar edi. Epikurchilar predmet bilan uning nomi orasidagi aloqa tasodifiy, bu aloqani dastlab tilni oʻzaro kelishuvchilik asosida ijod qilgan kishilar yaratgan, ana shunday tasodifiylik bolmaganida edi, barcha xalqlar bir-birlarining tillariga tushungan boʻlar edi, deb hisoblashgan. Tabiiyki, epikur taʼlimoti tarafdorlari Demokritning fikrini quvvatlab, soʻzlar va predmetlar orasidagi aloqa, bogʻlanish tabiiy boʻlishi mumkin emas, chunki narsalarning mohiyati bilan ularning nomi orasida qarama-qarshiliklar juda koʻp, degan fikrni ilgari surishgan. Va bizning fikri ojizimizcha, predmet bilan uning nomi orasidagi aloqa tasodifiy, bu aloqani dastlab tilni oʻzaro kelishuvchilik asosida ijod qilgan kishilar yaratgan, ana shunday tasodifiylik boʻlmaganida edi, barcha xalqlar bir-birlarining tillariga tushungan boʻlar edi.

Falsafiy davr oqimining buyuk olim-faylasuflari.

Sinonimlarning oʻrganilishi Prodik nomi bilan bogʻliq. Prodik soʻzlarning sinonimi va ularning aniq maʼnosini oʻrganish bilan ishladi. Sofizmning paydo boʻlishi Protagor nomi bilan bogʻliq. U otlarning rodlarini, feʼl zamonlarini va gaplarning turlarini aniqladi. Ammo bizgacha birorta asari yetib kelmagan. Protagor Platonning ustozini hisoblanadi. Platon til masalalari bilan jiddiy shugʻillangan olimlardan biri hisoblanadi. Uning “Phaedo”, “Phaedrus”, “The aetitus”, “Sophist” kabi dialoglarida tabiat va til funksiyalari bilan doimiy va barakali shugʻillanganligini bildiradi. Tilshunoslikning falsafiy davrida eng dolzarb muammo boʻlgan predmet va uning nomi orasidagi munosabat masalasi Platonning «Cratylus» nomli asarida ham mukammal bayon qilinadi. U bu asarida Hermogenesning radikal konvetsionalizmga murojaat etadi. U gaplarda ot va feʼllarni aniqladi. Va bulardan tashqari, Platon etimologiya fanining asoschisidir.

Yana bir oʻz davrining qomusiy olimi bu Aristotel hisoblanadi. Aristotel tilni oddiy hodisa deb atadi. U ogʻzaki soʻzlashuvning yozma manbaalardan oldin paydo boʻlganligini va ularning vaqtinchalik ekanligini aniqladi. Aristotelning fikriga koʻra,

og'zaki so'zlashuv ongning, yozma so'zlashuv og'zaki so'zlashuvning ramzi edi. U birinchilardan bo'lib tilni mantiqdan ajratdi. Aristotelning "Interpretation" asari haqida

Kretzman "semantika tarixidagi eng muhim durdonalardan biri" deb ta'rif beradi. Va lingvistikaga oid yozma axborot, ong va ekstramental voqelik uchallasini "semantic triada" deb atadi. Bulardan tashqari, Aristotel gap tarkibi asosiy ism va fe'ldan (*ega va kesim*) iboratligini aytgan. Va bu guruhga ko'makchilar (*bog'lovchilar*) ni ham qo'shdi. Fonetikada unli va undosh tovushlarni ajratdi. Arastuni doim qiziqtirgan mavzu bu lingvistik ikki ma'nolik bo'lib, so'zlarning lingvistik va real ta'rifi o'rtasidagi farqni "Posterior Analytics" asarida ko'rib chiqadi. Shunday qilib, Aristotel tilni inson tanasidagi tabiiy ba'za va fiziologik kuch ekanligini va o'z navbatida ijtimoiy va siyosiy munosabatlar o'rtasidagi asosiy vosita ekanligini aytib o'tgan.

Grammatik davrning olim-faylasuflari.

Grammatik davrda Makidoniya Aleksandr davrida tashkil etilgan Iskandariya maktabi barcha olimu-fuzalolarning va rivojlanishlarning uyi hisoblangan. Bu davrda o'zaro qizg'in kurash olib borgan yetakchi oqimlardan, yo'nalishlardan yana biri analogistlar va anomalistlar - qarama - qarshi g'oyadagi faylasuflar guruhi edi. Mashhur yunon grammatikachisi Aristarx boshchiligidagi analogistlar oqimi tilning grammatik qurilishi va lug'at tarkibi bilan borliq orasida moslik, muvofiqlik - o'xshashlik mavjud, degan g'oyani ilgari surishadi. Ular yunon va lotin tillarida o'zining uch xil grammatik jinsi (rod): erkaklar jinsi, ayollar jinsi va har ikki jinsga ham tegishli bo'lmagan oraliq jins mavjudligini aytishadi. Anomalistlar oqimining yetakchisi stoik Krates va uning tarafdorlari esa ushbu g'oyaga zid fikrni ilgari surishadi. Ular tilning tarkibi va grammatik qurilishi bilan borliq orasida to'la moslik, o'xshashlik yo'q degan fikrda bo'lgan. Va bizning fikrimizcha ham shakl va moslik orasida moslik yo'qdir. Chunki, rostan ham rus tilidagi (*cherepaxa*) va (*belka*) ayoli va erkagi ham bir xil jinsda aytiladi. Grammatik davrning faol tilshunoslaridan biri bu Aristarx edi. U Iskandariya maktabining bosh kutubxonachi edi. O'zining 40 ga yaqin shogirdlari bilan juda samarali ijod qildilar. Ma'lumotlarga qaraganda, Aristarx 800 ga yaqin asar yozib qoldirgan. Va Gomerning asarlarini qayta ishlagan. Apolloniy Diskol bizgacha yetib kelgan yunon tili sintaksisini yaratdi. U «Sintaksis haqida» asarida yunon tili sintaksi-siga oid ma'lumotlarni berdi.

Xulosa

Xulosa shuki, olamda mavjud bo'lgan barcha narsa - predmetlarning tabiat tomonidan berilgan, o'ziga mos va xos nomlari, «to'g'ri» nomlari bor. So'zlar tabiat tomonidan yaratilgan. Tabiat har bir predmet uchun alohida nom belgilagan. Yunon lingvistikasi butun dunyo tilshunosligining azaliy beshigi va kelib chiqishi hisoblanadi. Yunon lingvistikasining falsafiy davrida tilning kelib chiqishi, insonlar o'rtasidagi ahamiyati, predmet va uning nomi o'rtasidagi bog'lanish muhokamaga aylangan bo'lsa, grammatik davrda Iskandariya maktabi vakillari yunon tilining fonetikasi, morfologiyasi va sintaksisi bo'yicha jiddiy tadqiqot ishlarini olib bordilar va qator asarlar yaratdilar. Yunon tilshunosligida, ayniqsa, morfologiyaga oid masalalar mukammal ishlangan

bo'lib, unga nisbatan fonetika va sintaksis masalalari bo'sh tadqiq qilingan. Shuningdek, Iskandariya maktabi vakillari grammatikani falsafadan ajratdilar. Xullas, qadimda tilshunoslikning Iskandariya davri grammatikani mustaqil fan sifatida yaratdi. Qadimgi yunon tilshunosligi (grammatikasi) hind tilshunosligi (grammatikasi) bilan bir qatorda o'z davrida arab tilshunosligiga (grammatikasiga) ta'sir qildi va ellinizmni yuzaga keltirdi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. "Aristotle and Linguistics" PAM Seuren, Max Planck Institute for Psycholinguistics, Nijmegen, The Netherlands.
2. "Umumiy tilshunoslik" Rasulov Ravshanxo'ja.
3. Kholboboeva Aziza Sherboboevna. (2022). Peculiarities of the Sociolinguistic Approach in Advertising Discourse. *Periodica Journal of Modern Philosophy, Social Sciences and Humanities*, 11, 13–15. Retrieved from
4. Begmuradovich, S. A. (2025). EINSATZ VON INFORMATIONSTECHNOLOGIE IM FREMDSPRACHENUNTERRICHT. *СОВРЕМЕННОЕ ОБРАЗОВАНИЕ И ИССЛЕДОВАНИЯ*, 1(3), 97-102.
5. Bekmuradovich, S. A. (2025). THE USAGE OF MODERN EDUCATIONAL TECHNOLOGIES IN TEACHING A FOREIGN LANGUAGE IN HIGHER EDUCATIONAL INSTITUTIONS. *TA'LIM, TARBIYA VA INNOVATSIYALAR JURNALI*, 1(2), 180-184.
6. Begmuradovich, S. A. (2023). INTEGRATION OF EDUCATIONAL PROCESS FORMS. *PEDAGOGIKA, PSIXOLOGIYA VA IJTIMOY TADQIQOTLAR| JOURNAL OF PEDAGOGY, PSYCHOLOGY AND SOCIAL RESEARCH*, 2(2), 20-23.
7. Kholboboeva Aziza Sherboboevna. (2022). COMPARATIVE DISCOURSE STUDIES IN LINGUISTICS. *American Journal of Interdisciplinary Research and Development*, 9, 33–37. Retrieved from <https://ajird.journalspark.org/index.php/ajird/article/view/261>
8. Rasulov R. *Umumiytilshunoslik*. Toshkent Fan vatexnologiya, 2017 yil 312b
9. Nurmonov A. *Tanlanganasarlar 2 jild*. Lingvistik ta'limotlar tarixi Andijon; 2012 yil, 232b
10. Usmonov S. *Umumiy tilshunoslik* – Toshkent O'qituvchi, 1972. 208 b